

מסע "למחוזות זיכרון": העקבות שהותירה ההתיישבות היהודית בארגנטינה

מסע "למחוזות זיכרון": העקבות שהותירה ההתיישבות היהודית בארגנטינה

פרופ' עירית עמית-כהן, חברת הוועד המנהל של איקומוס ישראל ושל המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, ראש תחום שימור ופיתוח נוף ונכסי תרבות, המחלקה לגיאוגרפיה וסביבה, אוניברסיטת בר-אילן

ההבחנות בין היסטוריה לזיכרון והקשרים בין שני התחומים הם בסיס למחקרים, למאמרים ולספרים אין-ספור. ההיסטוריון הצרפתי פייר נורה (Nora) תיאר בהרחבה את יחסי הגומלין בין השניים, וגם אפיין את הזיכרון הקולקטיבי, אותו זיכרון שמאפיין קהילה ומעצב את זהותה, באמצעות שתי תכונות: היותו המשכי, ויכולתו להתפתח ולהשתנות. תכונות אלה מייצגות תהליך המורכב משני שלבים: הראשון מייצג את האירועים עצמם, את ידיעתם ואת הכרתם בקרב קבוצה מסוימת שעדיין לא נדרשת למתווכים כדי לזכור אירועים אלה. נורה כינה שלב זה "סביבת זיכרון חיה". בשלב השני, כדי שהזיכרון והאירועים יוסיפו ויתקיימו, הם נדרשים לאמצעים קונקרטיים – למרחב, לשריד, למחווה, לדימוי ולחפץ. חשיבותם של האמצעים מודגשת בכינוי שנורה העניק להם – "מחוזות זיכרון": 'אלה תלי עדות מעידן אחר, אשליות של נצחיות' (נורה, 1993: 15).

מטרתו של מאמר זה היא להציג "מחוזות זיכרון", כלשונו של פייר נורה, שרידי מורשת שנתרו בערבות ארגנטינה ומתעדים את פעילותו של הברון מוריס דה-הירש, את תפיסת עולמו, את הקמתה של חברת יק"א בשלהי המאה ה-19 ואת פעילותה בעשורים הראשונים של המאה ה-20. המאמר מתמקד ב"מחוז זיכרון" אחד; המושבה היהודית לוסיוויל (Lucienville), הקרויה על שם בנו של הברון הירש, שהוקמה בשנת 1895 והורכבה מארבעה קואופרטיבים חקלאיים: נובוקו 1, 2, 3, 4.

המושבה, שהייתה מרוחקת כ-250 קילומטרים מבואנוס איירס, הוקמה בסמוך לתחנת רכבת, לצד המסילה שחצתה את מחוז אונטרה ריו (Entre Rios). לימים התחנה הפכה ליישוב בסווילבסו (Basavilbaso), ובקיצור – בסו, והמושבה נבלעה בתוכה.

לבסו הגעתי לביקור בשלהי דצמבר 2018 בעקבות הזמנה של ראש העיר, שכתב כך: "בסווילבסו כבר אין קהילה יהודית, אבל שרידיה הם מקור הגאווה והייחוד של העיר. למרות ההכרה בכך, לחצי הפיתוח מאיימים על שרידים אלה. משום כך נשמח אם תבואי כדי לעזור לנו ולייעץ מה ניתן לעשות כדי שהסיפור ההיסטורי יהיה רלבנטי לתושבי בסווילבסו".

ההתיישבות היהודית בארגנטינה

בשנת 1877, בעקבות מות בנו היחיד לוסיוויל, החליט הברון מוריס דה הירש (1831-1896) להרחיב את מפעליו החינוכיים וכך להנציח את שמו. הוא ייסד בווינה את "קרן הברון הירש", וקיווה להקים באמצעותה בתי ספר יסודיים, מקצועיים וחקלאיים בגליציה ובקובנה, שהשתייכו לאימפריה האוסטרו-הונגרית, וברוסיה. אולם הוא נתקל בהתנגדות מבית – מצד ארגונים יהודיים אורתודוקסיים, ומחוץ – מצד רשויות השלטון. מכיוון שלא מצא אוזן קשבת לתוכניתו בארצות שישבו בהן יהודים העלה את הרעיון לסייע ליהודים להגר ולאפשר להם להגיע לעצמאות כלכלית בארצות חדשות. כדי לקדם את רעיונותיו ניצל הברון את קשריו

הכלכליים ושכנע את הרשויות ברוסיה לתת בידו את האישורים להגירת היהודים – לארצות הברית ולקנדה. בפברואר 1891, במטרה לסייע ליהדות מזרח אירופה שהייתה נתונה במצוקה ולעזור למהגרים להתערות בחברה החדשה הקים הברון את חברת יק"א (Jewish Colonization Association).

אלא שיהודי ארצות הברית חששו כי הגירה מוגברת של יהודים עניים מרוסיה תוביל להתגברות האנטישמיות, והירש העלה את רעיון ההגירה לארגנטינה. את ההסבר לבחירה זו נתן ביולי 1891 במאמרו "השקפתי על הפילנתרופיה", ובו פרס את תפיסת עולמו ואת הדרכים למימושה. כדי למנוע מחלוקות, ובעיקר רגשות אנטישמיים, הוא קרא להגר לכמה שיותר ארצות, אבל להעדיף ארצות שהן ריקות יחסית מאוכלוסייה, כאלה שתתמוכנה בהגירה יהודית כאמצעי לפיתוחן. בראש רשימת הארצות הללו ניצבה ארגנטינה, ואחריה קנדה ואוסטרליה. ארץ ישראל לא הוזכרה ברשימה כלל. במאמרו הודיע על כוונותיו להושיב בין 300 אלף ל-400 אלף יהודים בארגנטינה בחבל ארץ אוטונומי.

תוכנית הייתה, אומנם, אבל בשנת 1895 הבין הברון הירש שהדברים אינם מתקדמים בהתאם לציפיותיו. השלטונות בארגנטינה לא קיבלו באהדה את רעיון האוטונומיה, ומיון המהגרים ובחירת המתאימים ביותר להתיישבות כמעט שלא נעשה. משום כך הנמיך את ציפיותיו, ובגל ההתיישבות הראשון (1895-1899) יישב 910 משפחות. המושבה לוסיוויל הייתה מהראשונות שקמו לקידום רעיון ההתיישבות היהודית. הקרקעות נרכשו בשלבים, וחולקו לארבעה קואופרטיבים. בכל קואופרטיב השתרעו החלקות ובתי החקלאים לאורך דרך עפר מרכזית, ובמרכז – בית כנסת קהילתי, תלמוד תורה ובית ספר שתוכנית הלימודים בו הוכתבה על ידי המדינה. בית הקברות הוקם בשולי הקולוניה.

הברון הירש נפטר ב-20 באפריל 1896, ואת חזון ההתיישבות בארגנטינה מימשה חברת יק"א. אולם תנאי ההתיישבות הקשים, המרחק, הקרקע הדלה וההבטחות שלא התממשו לפריחה כלכלית יצרו חיכוכים רבים בינה לבין המתיישבים. ההתיישבות היהודית בקולוניות של ארגנטינה, ובהן בסווילבסו, נמשכה עד שנות השמונים של המאה ה-20. כיום אין בבסווילבסו קהילה יהודית, אך הרשות מקפידה לשמר את שרידיה ומקווה למנף באמצעות את כלכלת העיר, להפוך אותה למרכז תיירות, ואולי "נצליח לשכנע לכלול את הקולוניה היהודית, וגם את הקולוניות האחרות, ברשימת המורשת העולמית של אונסק"ו", פרס ראש העיר את חזונו.

בסווילבסו ושרידי מורשתה

בסמוך לתחנת הרכבת, לצד קרונות ישנים, נמצא בית המסילה ובו משרד המספק מידע לתיירים מזדמנים. במפה התלויה על הקיר וגם מחולקת לתיירים מסומנים ארבעת הריכוזים היהודיים שהרכיבו את לוסיוויל, והמוסדות היהודיים שנתרו בהם: בתי ספר, בתי כנסת, תלמוד תורה, דרכי עפר שחצו את הקואופרטיבים, בתים שעדיין ניצבים לאורכן ואיש לא מתגורר בהם, גדרות ובירות. כל אלה הם מונומנטים התלושים מסביבתם, ואם לא ימצא להם שימוש ילך מצבם הפיזי ויידרדר. המקום היחיד שעוד "חי" הוא בית הקברות, משום שמעת לעת הוא מתעורר לחיים כשנקבר בו צאצא רחוק של מתיישב שהותיר בצוואתו בקשה להיקבר בבית הקברות היהודי "לוסיוויל". בבסו בולט הכבוד שהברון הירש זוכה לו. את חברת יק"א לא מזכירים, אך את הברון מנציחים בשמות רחובות, כיכרות, פסלים ואנדרטה.

בזכות ריחוקה של בסו מבואנוס איירס, ובזכות לחצי פיתוח מועטים, עדיין נשמרו בה שרידי ההתיישבות היהודית, ואלו מבטאים את רוח השנים שבהן חיה במקום קהילה יהודית גדולה. אלא שכיום חסרים "מחזות" אלה את "סביבת הזיכרון החיה", ואם לא תימצא דרך להחיות עבור האוכלוסייה החדשה את הסיפור ההיסטורי יימחקו מתווכים אלה.

מקורות

נורה, פ' (1993). בין זיכרון להיסטוריה: על הבעיה של המקום. **זמנים**, 44, 5-19.